

سیستم مترادفات و تمییز مشترکات در نرم افزار درایة النور

سید علیرضا حسینی *

تنظیم: سید محمد شجاع‌الدینی **

قسمت اول ***

چکیده

علم رجال، عهده‌دار شناخت راویان واقع در اسناد روایات، به منظور کشف صحت و سقم سند، و در نتیجه، امکان استناد به متن حدیث می‌باشد. تکرار عنوان‌هایی که مشترک بین دو یا چند راوی می‌باشند و همچنین نام بردن از یک راوی با عناوین متعدد، از جمله مشکلاتی است که در اسناد روایات به صورت چشمگیر وجود دارد. بحث «تمییز مشترکات» و «توحید مختلفات»، به شیوه‌های رفع این دو مشکل می‌پردازد. دانشمندان علم رجال، در این زمینه راهکارهایی، از جمله: سنجش تقریبی طبقه راوی، تتبع در اسناد، مراجعه به مداخل کتاب‌های رجالی، اسناد طرق در کتاب‌های رجالی و مشیخه کتب روایی در پیش گرفته اند که به کارگیری آنها بدون استفاده از توانایی‌های رایانه، مستلزم صرف وقت و نیروی فراوان توسط پژوهشگران خواهد بود.

در قسمت اول این مقاله، به توضیح عناوین مورد بحث، تبیین جایگاه و سابقه تاریخی آن در مباحث رجالی، و همچنین شناخت عوامل ایجاد اشتراک پرداخته می‌شود و در قسمت دوم که ان‌شاءالله در ویژه نامه بعدی ارائه می‌شود، مراحل «تمییز مشترکات» و «توحید مختلفات» به صورت کاربردی مورد بررسی قرار گرفته، روش‌های سنتی این مباحث با روش استفاده از قابلیت‌های رایانه مقایسه خواهد شد.

* پژوهشگر سابق گروه رجال، مشاور نرم‌افزار درایة النور ۲ و محقق مباحث رجالی.

** کارشناس گروه رجال مرکز نور.

*** به دلیل طولانی بودن این مقاله، قسمت بعدی در شماره‌های آینده فصلنامه منتشر خواهد شد.

مقدمه

علم رجال، ارتباطی نزدیک‌تر از دیگر علوم، با اسناد داشته است؛ تا آنجا که می‌توان گفت: اگر قرار باشد برای «رجال» - به عنوان یک علم - موضوعی در نظر گرفته شود، آن موضوع جز «سند» نخواهد بود؛ چراکه این علم، عهده‌دار شناخت و معرفی افرادی است که به عنوان «راوی» بین ما و معصوم(ع) فاصله شده‌اند و احادیث از طریق آنان به دست ما رسیده است و سند، همان افراد واسطه بین ما و معصوم(ع) در یک حدیث می‌باشد.

در علم رجال، یکایک عناوین موجود در سند، از نظر دارا بودن شرایط لازم در قبول خبر، مورد مذاقه و بررسی قرار می‌گیرند و در این بررسی، محققان با مشکلات مختلفی در اسناد روبه‌رو می‌شوند که موجب کندی روند تحقیق شده و گاه راه را کاملاً بر پژوهشگر می‌بندند.

هدف از نوشتار حاضر، بررسی دو مشکل از مشکلات متنوع موجود در اسناد می‌باشد؛ مشکل وجود عناوین مشترک که بحث تمییز مشترکات(۱) را موجب می‌شود و مشکل وجود عناوین مترادف که ما را به بحث «توحید مختلفات» یا «سیستم مترادفات» می‌کشاند. آنچه در این بررسی در پی آن بوده‌ایم، نگاهی به راه‌های ارائه‌شده در حل این دو معضل و برآورد میزان کارایی آنها و مقایسه با زمینه‌های کاری موجود با رایانه می‌باشد. در این بررسی و مقایسه، نکات زیر را مورد تأکید قرار داده‌ایم:

- نقش اسناد به عنوان مهمترین منبع در حل مشکلات اسناد؛

- گستردگی دامنه تحقیق (اسناد)؛

- صرف وقت و نیروی بسیار از جانب پژوهشگران برای گذر از راه‌های پیش‌بینی‌شده که در پیمودن آنها باید تردید کرد؛

- ضرورت استفاده از رایانه.

ماهیت بسیاری از مباحث رجال و از جمله دو محور مورد بحث، به گونه‌ای است که محقق نمی‌تواند و نباید به تکیه بر استنتاج‌های دیگران بسنده کند؛ بلکه خود باید وارد میدان تحقیق و تتبع شده و با یک بررسی دقیق و همه‌جانبه، به نتیجه برسد. با توجه به این حقیقت و با عنایت به توانایی‌های رایانه، راه‌حل‌های مورد نظر در دو محور مورد بحث، به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که ضمن برخورداری از ضریب اطمینان کافی، برای همگان قابل استفاده باشند.

در مقدمه بحث، به این نکته اشاره شد که هدف از این نوشتار، مقایسه‌ای بین دو روش کاری در دو مبحث مهم و اساسی از مباحث رجال، یعنی بحث «تمییز مشترکات» و «سیستم مترادفات» به منظور تبیین توانایی‌های رایانه در حل معضلات این مباحث می‌باشد. بدین جهت، ضروری است که ابتدا ضمن توضیحی از عناوین مورد بحث، و همچنین اشاره به جایگاه ویژه‌های که این دو بحث در مباحث رجالی به خود اختصاص داده‌اند، زمینه را برای ورود به مباحث اصلی فراهم سازیم.

محور اول: تمییز مشترکات

از جمله اموری که در اسناد روایات، به صورت چشم‌گیر وجود دارد و از دیرباز موجب بروز مشکلاتی در استناد به متون روایی گشته است، تکرار عناوینی است که مشترک بین دو یا چند راوی می‌باشند. به چنین عناوینی، در اصطلاح رجالی، «عناوین مشترک» و به بحثی که عهده‌دار حل این مشکل است، «تمییز مشترکات» می‌گویند.

هدف محقق در بحث تمییز مشترکات، بازشناسی و تعیین مصداق عناوین مشترک است؛ تا از این رهگذر، در صورتی که عنوان

مورد بحث، مشترک بین ثقه و غیرثقه باشد، راوی ثقه را از غیر آن باز شناخته و راه خویش را در دستیابی به مضامین احادیث هموار سازد.

با توجه به نقش کلیدی احادیث در دستیابی به احکام شرع مقدس - به عنوان عظیم‌ترین منبع دربردارنده احکام و معارف الهی - جایگاه بحث تمییز مشترکات به‌خوبی تبیین می‌گردد؛ چراکه مهم‌ترین فایده این بحث که عامل عمده طرح آن در میان اصحاب بوده، شناسایی و جدا کردن احادیث معتبر - به معنای عام کلمه - از احادیث غیرمعتبر (در صورت اشتراک عنوان بین ثقه و غیرثقه) و یا تعیین درجه اعتبار سند روایت (در صورت اشتراک عنوان بین ثقه و اوثق و یا امامی و غیرامامی) می‌باشد.

البته فواید این بحث، منحصر به دو امر یاد شده نیست؛ بلکه فواید دیگری نیز بر آن مترتب است که در مباحث رجالی، نقشی بس تعیین‌کننده دارند؛ از جمله می‌توان به فواید آن در بحث «توثیقات عامه»، تعارض توثیق و تضعیف در مورد یک راوی، و یا قبول و عدم قبول روایات یک راوی اشاره کرد.

محور دوم: سیستم مترادفات یا توحید

مختلفات

با توجه به توضیحی که در عنوان قبل داده شد، به این نتیجه می‌رسیم که در حقیقت، بحث تمییز مشترکات، بر مدار دو محور عمده «عنوان واحد» و «مصادیق متعدد» می‌چرخد؛ اما در بحث سیستم مترادفات، با عناوین متعددی روبه‌رو هستیم که از یک نفر حکایت می‌کنند و یا در نگاه اول، چنین احتمال داده می‌شود که مصداق این عناوین بیش از یک نفر نیست. این مسئله نیز همچون مسئله وقوع عناوین مشترک،

منتقى الجمان

في الاحاديث الصحاح والحسان

للشيخ المجلسي السجستاني زين الدين الشيرازي

المتوفى ١٠١١ هـ

مؤيد الدين عابد

مكتبة التراث

على البرهانى

مكتبة التراث

مكتبة التراث

حلّ این مشکل، راه حل نیز ارائه می دهد، کتاب شریف «منتقى الجمان فى الاحاديث الصحاح و الحسان» (۵) تأليف فرزند والامقام شهيد ثانی، مرحوم «الحسن بن زین الدین» است.

کتاب مذکور گرچه به هدف تمییز مشترکات نگاشته نشده، اما در چگونگی نگرش به اسناد، از جمله مسئله عناوین مشترک و راهحلی که جهت بازشناسی مصادیق عناوین مشترک ارائه کرده است، بدون تردید، از ارزنده ترین کتابها در این زمینه است.

از آنجا که راه حل ارائه شده در این کتاب، برخاسته از علت یا علل ایجاد اشتراک از دیدگاه مصنف و توجه به نقش اسناد در حل این مشکل است، عبارت کتاب در خصوص عوامل ایجاد اشتراک و راه حل مورد نظر را مستقیماً نقل می کنیم. مؤلف کتاب، در توضیح علت وقوع اشتراک می گوید:

«إنّ مصنّفی کتب اخبارنا القديمة کانوا یوردون فیها الأخبار المتعددة فی المعانی المختلفة من طریق واحد؛ فیذکرون السند فی أوّل حدیث مفصلاً، ثمّ یجملون الباقي اعتماداً علی التفصیل أوّلاً، و لما طری علی

«احمدبن ابی عبدالله» در کتب رجال معروف، به گونه مستقل عنوان نگشته و عنوان «احمدبن ابی عبدالله البرقی» فقط در رجال شیخ (۲) در زمره اصحاب الیهادی (ع) (۳) شمرده شده است؛ درحالی که این دو عنوان، در مجموع سه کتاب: کافی، تهذیب و استبصار، حدود ۶۳۵ بار تکرار شده است. ضمن اینکه این بحث نیز همچون تمییز مشترکات، از مباحث بسیار سودمند رجالی است که ثمرات آن در مباحث «توثیقات عامه» و یا «اصحاب اجماع» ظاهر میشود و ما در خلال مباحث آینده، به مواردی از آنها اشاره خواهیم کرد.

مبحث اول: سابقه تاریخی تمییز مشترکات

در این بخش، نگاهی سریع و گذرا به سابقه تاریخی بحث تمییز مشترکات (۴) - به عنوان یک بحث مستقل در میان علمای پیشین - خواهیم داشت. آنچه در این سیر مورد نظر ماست، توجه به راه حل هایی است که جهت حلّ معضل عناوین مشترک اندیشیده شده و به کار گرفته شده است؛ تا ضمن شناسایی آنها، قادر به مقایسه بین این روشها و کار با رایانه باشیم. در این میان، به آثاری اشاره می گردد که نگارنده به آنها دسترسی داشته است.

از سابقه تاریخی بحث تمییز مشترکات، اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما شاید بتوان گفت این بحث، از اواخر قرن دهم هجری قمری مورد توجه گروهی از علما قرار گرفته و هرکدام به سهم خود، در این راه قدمی برداشته اند که ذیلاً به پاره ای از آنها اشاره می گردد.

- منتقى الجمان

از جمله کتابهایی که مسئله وقوع اسامی مشترک در اسناد را متذکر گشته و برای

از مباحثی است که در جای جای اسناد به چشم می خورد. گاه دیده می شود که یک راوی با هفت عنوان در اسناد روایات، وارد شده است؛ مثلاً «احمدبن محمدبن خالد» با عناوین:

۱. احمدبن محمدبن خالد؛
۲. احمدبن محمدبن خالد البرقی؛
۳. احمدبن محمدبن ابی عبدالله؛
۴. احمدبن ابی عبدالله؛
۵. احمدبن ابی عبدالله البرقی؛
۶. احمد البرقی؛
۷. البرقی، در اسناد وارد شده است. این پراکندگی در تعبیر موجب می گردد که محقق هنگام رجوع به اسناد، با مشکل مواجه شده، گاه از شناسایی و تطبیق این عناوین بر یک مصداق عاجز بماند. طبیعی است، از کنار چنین مسئله ای، نه تنها نمی توان به سادگی گذشت، بلکه باید محقق را قادر ساخت تا عناوین متعدد حاکی از یک راوی را شناسایی کند و همه را به یک عنوان ارجاع دهد.

ممکن است این سؤال در اذهان جای گیرد که چاره ای از طرح بحث تمییز مشترکات - به دلیل تأثیر مستقیم در قبول یا عدم قبول اخبار - آن هم به شکل همه جانبه و مستوفای نیست؛ اما شناسایی عناوین متعدد یک راوی و به عبارت دیگر، طرح بحث «سیستم مترادفات»، چه ضرورتی دارد؟ و اصولاً چه فوایدی بر آن مترتب است؟

در پاسخ به این سؤال باید گفت که اگر شناسایی سلسله روات واقع در اسناد جهت شناخت اسناد و شناخت اسناد به منظور دستیابی به متون احادیث و بهره گیری از آنها ضروری است، شناخت عناوین متعدد یک راوی نیز ضرورت دارد؛ زیرا گاه اتفاق می افتد که پاره ای از عناوین یک راوی، یا اصلاً به طور مستقل در کتب رجالی ذکر نشده و یا اگر ذکر شده باشد، اطلاعات قابل ملاحظه ای از آن به دست نمی آید.

مثلاً در عناوین فوق، عنوان

تلك الأخبار، التحويل إلى كتاب آخر يخالف في الترتيب الكتاب الأول، تقطعت تلك الأخبار بحسب اختلاف مضامينها، و تفرقت على الأبواب أو المسائل التي بنى الترتيب الأخير عليها و غفل الناقل لها من تلك المواضع عن احتمال وقوع الالتباس فيها اذا بُعد العهد لزوال الارتباط الذي حَسُن بسببه الاطلاق و انقطاعها عن التفصيل الذي ساغ

قراستی که مبین اسامی مطلق بوده، توجه نکرده و این قراین را به کتب خویش منتقل نموده‌اند. در ادامه، در بیان راه حل این مشکل می گوید:

«و قد وقع على جماعة من المتأخرين الاشكال في هذا الباب و الطريق الى معرفة المراد منه، تتبع الاسانيد في تضاعيف الابواب، فإنها لا محالة توجد مفصلة في عدة

الموارد، مراجعة كتب الرجال المتضمنة لذكر الطرق كالفهرست و كتاب النجاشي و تعاهد ما ذكره الصدوق(ره) من الطريق إلى رواية ما أورده في كتاب من لا يحضره الفقيه. و للتضلع من معرفة الطبقات في ذلك اثر عظيم و العجب من غفلة الجماعة عن هذا مع وضوحه.»(۷)

همچنان که از عبارت یادشده پیداست، ایشان راه حلی را ارائه می دهند که از عناصر زیر تشکیل یافته است:

- جست و جوی اسانید به منظور یافتن اسنادی که متضمن قراین توضیح دهنده اسامی مطلق هستند؛

- رجوع به طرق به روایات و کتب، در منابع رجالی؛

- رجوع به طرق مرحوم صدوق و مشیخه؛

- آگاهی کامل بر طبقات روات.

- هدایة المحدثین

کتاب «هدایة المحدثین إلى طريقة المحمدين» تألیف مرحوم «محمد امین بن محمد علی کاظمی»، کتابی است که به انگیزه حل مشکلات اسناد کتب اربعه - کافی، تهذیب، استبصار و من لا یحضره الفقیه - و از جمله بازشناسی و تعیین مصداق عناوین مشترک اسناد این چهار کتاب، نگاشته شده است. (۸)

روشی که جهت تعیین مصادیق مشترک در این کتاب در پیش گرفته شده، شناخت عناوین مشترک از راه شناخت راوی است؛ به عنوان مثال، در باب «علی بن احمد» میگوید: «علی بن احمد المشترك بین ثقة و غیره و یُعرف:

أنه «ابن اشیم»؛
«احمد بن محمد بن عیسی» عنه.

و أنه «ابن الحسین الطبری الثقه»: بروایة

مواضع یكون الناقل قد أخذها فيها بالصورة التي كانت عليها في الكتاب الأول، و تعرف حال بعض اسانید حدیثنا من بعض فی هذا الباب و غیره هو مقتضى الممارسة التامة له، اذ یعلم بها ان أكثر الطرق متحدة فی الاصل و ان التعدد طار علیها فیستعان ببعضها علی بعض فی مواضع الشك و مجال اللبس. و مما یعین علی ذلك أيضاً فی کثیر من

باعتباره الاجمال وقد كان الصواب حينئذ مراعاة محل التفصيل و ایراد الاسناد فی كل من تلك الأخبار المتفرقة معضلاً.»(۶)

در حقیقت، علت عمدۀ وقوع اشتراک در اسامی روات از دیدگاه «صاحب منتقی»، اختلاف ترتیب و تبویب کتب مصادر حدیثی با کتبی است که از مصادر اولیه اخذ حدیث کرده‌اند؛ ولی در هنگام اخذ احادیث، به

«علی بن هبة الله» عنه.

و أنه «العلوی»: بروایة
«الحسن بن محمد بن یحیی» عنه.

و حیث لا تمیز فالوقف.» (۹)

این روش، در سرتاسر کتاب، به عنوان تنها راه حل شناخته شده ارائه گردیده و بر اساس آن، عمل شده است.

- جامع الرواة

کتاب «جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد» معروف به «جامع الرواة» تألیف مرحوم «محمد بن علی الاردبیلی الغروی الحائری»، از دیگر کتبی است که به بحث تمیز مشترکات پرداخته و به سهم خود، در این راه گامی برداشته است.

انگیزه اصلی تألیف کتاب - آن گونه که مؤلف در مقدمه کتاب اظهار می دارد - شناسایی و تعیین مصداق عناوین مشترکی است که در اسناد روایات واقع شده اند؛ تا مشکلی که از این ناحیه در راه دستیابی به متون روایات

حاصل شده بود، برطرف گردد. (۱۰)

مؤلف کتاب تصریح می کند که روش ایشان در شناسایی روات مشترک، ذکر راوی و مروی عنه هر راوی است و این راه، از دیدگاه ایشان قادر خواهد بود بدون هیچ اشتباهی از عهده چنین مهمی برآید. (۱۱) نقطه افتراق کتاب مزبور در معرفی عناوین مشترک با کتاب پیش، در این است که ایشان ابتدا عنوان مشترک را ذکر نمیکنند تا بر اساس ذکر راوی و مروی عنه به تمیز و شناسایی بپردازد؛ بلکه بر اساس تشخیص خویش، اسناد عناوین مشترک را با توجه به راوی و مروی عنه در ضمن عناوین تفصیلی آورده است؛ بدین صورت که بعضی اسناد عنوان «الحسن بن علی» را در ضمن روایات «الحسن بن علی الوشاء»، و گروهی دیگر را در ضمن روایات «علی بن الحسن بن علی بن فضال»، و قسمتی را در ضمن دیگر عناوین آورده است.

- تجرید اسانید الکافی

از دیگر کتابهایی که به هدف رفع مشکلات

اسناد و از آن جمله تمیز مشترکات نگاشته شده و در ارائه راه حل با دو کتاب پیش تفاوت اساسی دارد، کتاب «تجرید اسانید الکافی» تألیف حضرت آیت الله بروجردی (ره) است. (۱۲)

راه حلی که مرحوم آیت الله بروجردی در حل مشکل اسناد در پیش گرفته، رجوع مستقیم به اسناد روایات است؛ زیرا همچنان که خود اشاره میکند، راه حلهایی که از جانب پیشینیان ارائه شده، مفید فایده و مشکل گشا نبوده و به همین جهت است که چنین آثاری، عملاً بدون استفاده و متروک مانده اند؛ در حالی که تتبع و جستجو در اسناد، عامل مهمی در شناخت واقعیت اسناد و حل مشکلات آنهاست. (۱۳) به همین لحاظ، به منظور تسهیل دستیابی به اسناد، ایشان اقدام به ترتیب اسناد کافی بر اساس حروف الفبا کرده است؛ (۱۴) بدین گونه که اسناد هر کدام از مشایخ صاحب کتاب را به ترتیب مذکور و زیر هم جمع آوری کرده و از قراین موجود در آنها به منظور توضیح و رفع مشکلات، یاری جسته است. (۱۵)

- ترتیب اسانید اصحاب الاجماع

از جمله قدمهای ارزشمندی که در جهت حل مشکلات اسناد و فراهم آوردن امکان بهره گیری هرچه بیشتر از این منبع عظیم برداشته شده، دفاتر ترتیب اسناد اصحاب اجماع، تألیف استاد بزرگوار، حضرت آیت الله سید موسی شبیری زنجانی است. انگیزه اصلی در جمع آوری و ترتیب اسناد مزبور، شناخت مشایخ اصحاب اجماع است؛ چراکه شناخت مشایخ اصحاب اجماع، خود از فواید بسیار مهم رجالی بوده و نقشی بس تعیین کننده در تصحیح اسناد و پذیرش روایات دارد. طبیعی است که فایده چنین کاری، به امر فوق منحصر نیست؛ بلکه با توجه به شیوه ترتیب اسناد - که از شاگردان اصحاب اجماع براساس حروف الفبا شروع

اگر شناسایی سلسله روات واقع در اسناد جهت
شناخت اسناد و شناخت اسناد به منظور دستیابی

به متون احادیث و بهره گیری از آنها ضروری

است، شناخت عناوین متعدد یک راوی نیز

ضرورت دارد؛ زیرا گاه اتفاق می افتد که پارهای

از عناوین یک راوی، یا اصلاً به طور مستقل در

کتب رجالی ذکر نشده و یا اگر ذکر شده باشد،

اطلاعات قابل ملاحظه ای از آن به دست نمی آید

و به مشایخ اصحاب اجماع ختم می‌گردد -
قراین فراوانی در حل مشکلات مقدار مذکور
از اسناد اصحاب اجماع وجود دارد و بدون
تردید، این قراین در بحث تمییز مشترکات،
بسیار سودمند خواهند بود.

- معجم رجال الحدیث

بدون شک، کتاب ارزشمند «معجم رجال
الحدیث»، از سودمندترین کتاب‌ها در
مباحث رجالی، از جمله بحث تمییز مشترکات
می‌باشد. گرچه این کتاب، مستقیماً به این
بحث وارد نشده و عملاً در صدد تعیین
مصدق عناوین مشترک برنیامده، اما از
آن جهت که در ذیل هر عنوان، شاگردان
و مشایخ عنوان مزبور ذکر می‌شوند، مؤلف
کتاب بر این عقیده است که همین امر،
موجب خواهد شد در اکثر اوقات، تمییز
مشترکات به راحتی صورت گیرد. (۱۶)

ذکر نشانی‌های اسناد یک عنوان و
جمع‌آوری شرح‌حال موجود در کتب رجالی
پیرامون یک عنوان نیز از جمله اموری است
که موجب آسان‌سازی کار محقق در بحث
تمییز مشترکات می‌گردد.

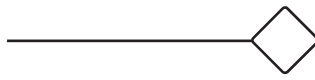
جمع بندی

در یک جمع‌بندی مختصر، می‌توان راه‌هایی
را که تاکنون در بحث تمییز مشترکات در
پیش گرفته شده، به سه قسم تقسیم کرد:

۱. شناخت مشایخ و شاگردان هر راوی، به
عنوان عامل تعیین‌کننده در تعیین مصداق
عناوین مشترک؛

۲. رجوع به اسناد و تتبع در آنها به عنوان
منبع مهم، جهت جمع‌آوری قراین و حل
مشکلات؛

۳. رجوع به اسناد طرق مذکور در کتب
رجالی و طرق مرحوم صدوق در مشیخه
من لایحضره الفقیه و آگاهی کامل به طبقات

بدون شک، کتاب ارزشمند «معجم رجال الحدیث»،
از سودمندترین کتاب‌ها در مباحث رجالی، از جمله
بحث تمییز مشترکات می‌باشد. گرچه این کتاب،
مستقیماً به این بحث وارد نشده و عملاً در صدد
تعیین مصداق عناوین مشترک برنیامده، اما از آن
جهت که در ذیل هر عنوان، شاگردان و مشایخ
عنوان مزبور ذکر می‌شوند، مؤلف کتاب بر این
عقیده است که همین امر، موجب خواهد شد در اکثر
اوقات، تمییز مشترکات به راحتی صورت گیرد

مبحث، نخست عوامل مزبور را برشمرده
و در مباحث آتی، به بحث مراحل تمییز
مشترکات، می‌پردازیم:

- اختصار به اتکای اسناد سابق

از جمله عوامل (۱۷) مهم ایجاد اشتراک در
اسماء، اختصار در عناوین به اتکای قراین
موجود در سند یا اسناد سابق می‌باشد.
بسیار اتفاق می‌افتد که مؤلف کتاب در ابتدا،
روایتی را با سند کامل (۱۸) ذکر می‌کند؛ ولی
در اسناد بعد به اتکای قراین موجود در سند
قبل، پاره‌ای از عناوین را مختصر کرده و
شناسایی عنوان مختصر را به وجود قراین
موکول می‌کند؛ مثلاً مرحوم کلینی در کتاب
الجهاد روایتی را با سند زیر نقل می‌کند:

«محمد بن یحیی، عن احمد بن محمد بن عیسی،
عن مهران بن محمد، عن عمرو بن ابی نصر
قال: سمعت ابا عبدالله (ع)...»

و بعد بدون فاصله در سند بعد می‌گوید:
«محمد، عن احمد بن محمد، عن
علی بن الحکم، عن فضیل بن خثیم، عن

روایت.
از آنجا که قضاوت در باره میزان کارایی
روش‌های فوق، با استفاده از منابع مربوطه،
منوط به شناخت عوامل ایجاد اشتراک
در اسما، و مراحل تمییز مشترکات است،
در مبحث دوم به برشماری این عوامل
می‌پردازیم و در قسمت دوم مقاله، پس از
بررسی مراحل تمییز مشترکات، به مقایسه
کارایی روش‌های مذکور با پژوهش‌های
رایانه‌ای انجام‌گرفته در نرم‌افزار درایة النور
خواهیم پرداخت.

مبحث دوم: شناخت عوامل ایجاد

اشتراک

اولین و مهم‌ترین نکته در بحث تمییز
مشترکات، شناخت عواملی است که موجب
بروز اشتراک در اسما می‌شود؛ چراکه
شناخت این عوامل، تأثیر بسزایی در انتخاب
و ارائه راه‌حلی دارد که برای حل این معضل
در پیش گرفته می‌شود. بدین لحاظ، در این

ابی جعفر (ع) «(۱۹)»

چنین مسئله‌ای، در کتاب کافی به فراوانی یافت می‌شود و به دلیل وجود قراین همراه، شناخت چنین عناوینی در کتاب کافی با دشواری روبه‌رو نخواهد بود؛ اما وقتی که روایات به کتب متأخر وارد می‌شوند، در صورتی که ترتیب کتاب اول مراعات نگردد و یا روایاتی که اسناد آنها نقش قرینیت نسبت به دیگر اسناد داشته، به کتاب‌های متأخر منتقل نگردد، طبیعی است که به مرور زمان، شناخت عناوین مختصر با دشواری همراه خواهد شد.

۲. اختصار در نسب

اختصار در نسب راوی، از دیگر عواملی است که موجب اشتراک عناوین می‌گردد. بدین صورت که بعضی از اجداد راوی از اسم کامل حذف شده و اسم به دیگر اجداد اضافه می‌شود؛ به عنوان مثال، عنوان «جعفر بن محمد بن قولویه» که به «ابن قولویه» نیز مشهور است، بر اساس آنچه نجاشی ذکر می‌کند، اسم کاملش «جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن قولویه» (۲۰) است؛ در حالی که بر اساس تتبع به عمل آمده، در هیچ سندی با چنین عنوانی ذکر نشده است؛ بلکه در اسناد تهذیب و استبصار، با عنوانی مانند «ابن قولویه» یا «جعفر بن محمد بن قولویه» وارد شده است.

نمونه دیگر، «علی بن الحسن بن علی بن فضال» است که در اکثر اسناد با عنوان «علی بن الحسن بن فضال» و در بعضی موارد نیز با عنوان «علی بن فضال» وارد شده است. توجه به مسئله وقوع اختصار در عناوین نیز از عوامل تعیین‌کننده در بحث تمییز مشترکات و سیستم مترادفات است. متأسفانه گاه دیده می‌شود که این مسئله آنچنان که لازم است، مورد توجه قرار نگرفته است و همین امر، موجب بروز اشتباهاتی از جانب بزرگان گشته است.

۳. اختصار به دلیل انحصار و عدم اشتراک

به کاربردن عنوان مختصر، گاه از این امر نشئت می‌گیرد که در زمان به‌کارگیری آن عنوان و در آن طبقه خاص، عنوان مزبور یک مصداق بیشتر نداشته است؛ ولی به مرور زمان، افراد دیگری در طبقات دیگر به این اسم یافت شده و با توجه به اینکه بسیاری از قراینی که مشخص‌کننده مصادیق این عناوین بوده، در گذر زمان از بین رفته‌اند و موجبات اشتراک لفظ فراهم آمده است. به همین لحاظ، عدم آشنایی و یا عدم توجه کافی به طبقات روات، بدون تردید، محقق را در بحث تمییز مشترکات با مشکلات اساسی مواجه خواهد کرد و شاید بتوان گفت بدون در نظر گرفتن این عنصر (شناخت طبقه روات)، تمییز مشترکات امری غیرممکن است.

۴. انصراف به دلیل انصراف

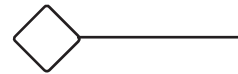
انصراف به یک فرد خاص، از دیگر عواملی

است که موجب به‌کارگیری عناوین مختصر یا الفاظ مشترک گشته است؛ به این معنا که هنگام اطلاق و استعمال لفظ مشترک از جانب یک راوی - به دلیل رابطه خاصی که بین فردی که لفظ مشترک را استعمال کرده و صاحب آن عنوان، وجود داشته - مصداق لفظ مشترک بر همگان معلوم بوده و این لفظ در آن فضای خاص، جز بر او منطبق نبوده است. بنابراین، شناخت چنین رابطه یا روابطی، در تعیین مصداق و خروج عنوان از اشتراک، بسیار مؤثر است؛ به عنوان مثال، در اسناد کافی، تهذیب و استبصار تعبیر «علی بن ابی حمزه عن ابی بصیر» حدود ۳۰۰ بار تکرار شده است. از طرفی، عنوان «ابو بصیر» مشترک بین «یحیی بن القاسم» و «لیث بن البختری» است و از مباحث ظریف رجالی، تعیین مصداق این عنوان است که آیا مراد و یا منصرف‌الیه لفظ «ابو بصیر» در اسناد ما کیست؟ طبیعی است که این بحث

هدف محقق در بحث تمییز مشترکات، بازشناسی و تعیین مصداق عناوین مشترک است؛ تا از این رهگذر، در صورتی که عنوان مورد بحث، مشترک بین ثقه و غیر ثقه باشد، راوی ثقه را از غیر آن باز شناخته و راه خویش را در دستیابی به مضامین احادیث هموار سازد

در موارد مذکور نیز جاری است.

از طرف دیگر، نجاشی در ترجمه
«علی بن ابی حمزه» چنین می گوید:

«علی بن ابی حمزه - و اسم ابی حمزه سالم -
البطائنی ابو الحسن مولی الانصار، کوفی، و
کان قائد ابی بصیر یحیی بن القاسم...» (۲۱)

توجه و شناخت رابطه بین این دو راوی،
حداقل در ۳۰۰ مورد از اسنادی که لفظ «ابو
بصیر» در آنها واقع شده است، کارساز و
راهگشاست. بدین ترتیب، توجه به شرح حال
و ترجمه روایت نیز از نکات اساسی در بحث
تمییز مشترکات می باشد.

در پایان، تذکر این نکته لازم است که
عوامل ایجاد اشتراک، منحصر به عوامل
مذکور نیست؛ بلکه عوامل فوق، عوامل
اساسی بوده و توجه به آنها در مباحث آینده

و بیان نقش رایانه در بحث تمییز مشترکات،
بسیار لازم و ضروری به نظر می رسد.

در قسمت دوم مقاله که ان شاء الله در
ویژه نامه بعدی ارائه می شود، مراحل
«تمییز مشترکات» و «توحید مختلفات» به
صورت کاربردی مورد بررسی قرار گرفته و
روش های سنتی این مباحث با روش استفاده
از قابلیت های رایانه در نرم افزار درایة النور
مقایسه خواهد شد.

با استفاده از برنامه موجود، پژوهشگر
می تواند از توانمندی های سیستم خبره
پایگاه اطلاعاتی رجال و قابلیت های
رایانه ای، تحقیق خود را با صرف کمترین
زمان ممکن، اما با ضریب اطمینان بسیار
و دامنه هایی که با عملیات سنتی پژوهش
دست یافتنی می بود، به بهترین وجه به انجام
برساند. ■

پی نوشت ها:

۱. آنچه تاکنون به عنوان یک بحث مستقل بیشتر
مورد نظر محققان بوده است، بحث تمییز مشترکات
بوده؛ نه «توحید مختلفات» یا «سیستم مترادفات».

۲. منظور، رجال نجاشی و رجال شیخ و فهرست
شیخ است که رایج ترین کتب مورد استفاده می باشند.
البته دو عنوان فوق، در لابه لای کتب رجالی آمده اند؛
مثلاً در ذکر طرق به کتب «احمد بن محمد بن خالد»؛
اما نه به صورت عنوان مستقل.

۳. ر.ک: رجال شیخ، ص ۱۴۱، اصحاب الهادی،
شماره ۱۶.

۴. ر.ک: منتقی الجمان، ج ۱، ص ۳۵ - ۳۴؛ قاموس
الرجال، ج ۱، ص ۱۷ - ۱۸.

۵. جهت شناخت هدف تألیف کتاب، رجوع کنید به:
منتقی الجمان، ج ۱، ص ۱ - ۳.

۶. منتقی الجمان، ج ۱، ص ۲۴.

۷. همان، ص ۲۵.

۸. ر.ک: هدایة المحدثین، ص ۴.

۹. همان، ص ۲۱۱، باب «علی بن احمد».

۱۰. ر.ک: جامع الرواة، ج ۱، ص ۳ و ۴.

۱۱. ر.ک: همان، ص ۲.

۱۲. تنقیح اسانید التهذیب نیز تألیف دیگری است از
ایشان که به دلایلی، از ذکر آن خودداری کرده ایم.

۱۳. ر.ک: تجرید اسانید الکافی، ج ۱، ص ۲.

۱۴. ر.ک: همان، ص ۳.

۱۵. البته از حضرت استاد آثار ارزشمندی در زمینه
ترتیب اسناد وجود دارد. انتخاب اسناد اصحاب
اجماع، به دلیل ارتباط نزدیکی است که با اسناد
کتاب اربعه دارد.

۱۶. ر.ک: معجم رجال الحدیث، ج ۱، ص ۱۲.

۱۷. فروع کافی، ج ۵، ص ۴۵، ح ۱ و ۲.

۱۸. منظور از کامل، «ذکر عناوین تفصیلی روایت»
است.

۱۹. برای آگاهی بیشتر، رجوع کنید به: فروع کافی،
ج ۴، ص ۴۵، ح ۵ الی ۷؛ همان، ص ۲۱۹، ح ۴ و ۵؛
همان، ج ۴، ص ۱۵، ح ۵ و ۶؛ همان، ص ۴۴، ح ۲
و ۳؛ همان، ص ۴۸ و ۴۹، ح ۱۱ و ۱۲؛ همان، ص
۲۸۸، ح ۷ و ۸؛ همان، ص ۲۲۵، ح ۹ و ۱۰.

۲۰. رجال نجاشی، چاپ دفتر تبلیغات اسلامی، ص
۱۲۴، شماره ۴۱۸.

۲۱. همان، ص ۲۴۹، شماره ۶۵۶.